

Kərimli Əli Mübariz oğlu
Bakı Mühəndislik Universiteti

VİTSE-PREZİDENTLİK İNSTİTUTUNUN NƏZƏRİ ƏSASLARI

Açar sözlər: *prezident, siyaət, dövlət, idarəçilik*

Key words: *president, president, government, government*

Ключевые слова: *президент, президент, правительство, правительство*

Vitse-prezidentlik institutu funksiya və öhdəliklərin bölgüsü zərurətini əmələ gətirir və sahələr üzrə idarəçilikdə rahatlığı şərtləndirir. Öhdəliklər iyerarxiyası dövlət başçısı postunun möhkəmləndirilməsini səciyyələndirir.

Vitse-prezidentlik institutunun fəlsəfəsi ali mərhələdə siyasi kollegiallıqdan təşkil edilmişdir. Qərarların qəbul edilməsi və icra edilməsi zamanı çox tərkibli mövqelərin varlığını səciyyələndirir. Dövlətin strateji idarəçiliyində çoxsahəli və çoxistiqamətliyi əsaslandırır. İdarəçilikdə strateji məzmunlu kompleksliliyi yaradır.

Hökumətdə vitse-prezident prezidentin ölümü, istefası və ya qeyri-potensialı ilə bağlı başlıca məsuliyyətini Prezidentin yerinə yetirməkdir. Prezident müavinləri prezidentlə birgə prezidentin seçkisindən sonra müstəqil olaraq seçilmiş yoldaşları və ya nadir hallarda seçilir.

Çoxsahəli nəzarət və tapşırıqlar, göstərişlər sistemi, strukturu formalaşır. Dövlət rəhbərinin səlahiyyətlərinin rəhbər-köməkçilər arasında bölüşdürülməsi dövlət rəhbəri postunun möhkəmləndirilməsini və ətraf qurşaqlar sisteminin yaradılmasını özündə ehtiva edir. Dövlət rəhbəri postunun gücləndirilməsi özlüyündə dövlətin idarəçilik sisteminin gücləndirilməsini əks etdirir.

Vitse-prezidentlik institutu da dövlət başçısının yardımçı-rəhbərlər şəbəkəsindən təşkil edilmişdir. Bu şəbəkə idarəçiliyin yuxarı mərhələsində idarəetmənin şaquli və üfüqi istiqamətdə xətləri artırır. Yuxarıdan-aşağıya və aşağıdan-yuxarıya nəzarət mexanizmi üzrə piramidalarını yaradır.

Analiz

Nəzarət cəmiyyətdə baş verən proseslər haqqında lazımı, hərtərəfli məlumatlar almaq üçün mühüm kanallardan biridir. O cəmiyyətin bütün bölmələrinin normal funksiya göstərməsi, xalqın maraqlarına necə əməl edilməsi haqqında obyektiv mühakimə yürütməyə kömək edir. Nəzarətin düzgün təşkili hər bir məmurun konstitusiyaya, qanunlar və digər normativ aktlara əməl etməsini təmin edir. Qəbul olunmuş qərarların həyata keçməsi üçün təşkilati iş aparılır. Yaranmış problemlərin həlli üçün praktiki addımlar atılır[5, s.12].

Elmi ədəbiyyatda nəzarət problemlərinə az diqqət yetirilir. Nəzarətməyə sistemli baxış hüquq elminin təhqiqat obyektinə çevrilməmişdir. Hüquqşünas alimlərin nəzarətin ümumi nəzəriyyəsini zənginləşdirmək üçün hüquq elm sahələrinin və dövlət hüquq nəzəriyyəsinin təhlili ümumiləşdirmə və sintez etməklə prinsiplial metodologiyasına, prinsiplərinə, strukturuna, sistemə və nəzəri anlayışlarına tətbiqi məsələlərinə baxmaları zamanın tələbidir. Nəzarət problemlərinə sistemli baxış müxtəlif elm sahələrinin tədqiqat obyektinə çevrilməlidir.

Məlumdur ki, bütün nəzarət növləri, o cümlədən dövlət nəzarəti sosial nəzarətin müxtəlif təzahürləridir. Sosial sözü insanların həyat və münasibətləri ilə əlaqədar olmaqla cəmiyyətə xasdır. Sosial nəzarət Sovetlər dövründə “sosial” sözündən yaranmış “sosialist” nəzarətindən fərqli idi.

Bu fərq sosialist nəzarətinin sinfi–sosial xarakterli olmasında, yəni nəzarətin yeni və ali növü olmaqla sosialist cəmiyyətində qulluq etməsində idi. Bu keyfiyyətdə xalq nəzarəti çıxış edirdi. Sosial nəzarətin xarakteri ictimai münasibətlərin hakimliyi ilə müəyyən olunur və öz növbəsində sosial sistemin fəaliyyət göstərməsinə və inkişafına ciddi təsir göstərir.

Sosial mexanizmin köməyi ilə cəmiyyət və onun bölmələrinin (qruplar, təşkilatlar) sosial sistemin funksiya göstərməsinə ziyan gətirən pozuntularına müəyyən məhdudiyyətlər qoyulur. Bu məhdudiyyətlərin keyfiyyətində hüquqi və mənəvi normalar, adətlər və ənənələr durur[3, s.41].

Cəmiyyətin dinamik inkişafı sosial nəzarətin daim dəyişdirilməsinə, yeni şəraitə və məqsədlərə uyğunlaşmasına şərait yaradır. Sosial nəzarət mexanizmin mahiyyətinə cəmiyyətin sosial idarəetmənin fəaliyyət prinsiplərinin, funksiyaların, forma, metod və vasitələrin nəzarətin hüquqi aspektlərini araşdırmaqla nail olmaq olar. Sosial nəzarət sistemi mürəkkəb olmaqla nəzarət subyektlərinə görə cəmiyyət, dövlət, ayrı-ayrı dövlət orqanları, ictimai təşkilatlar, əmək kollektivləri, vətəndaşlar daxildir.

Sosial nəzarət cəmiyyətin idarə olunmasında sosial-siyasi mexanizmin təkmilləşdirilməsində, qarşıda duran sosial və iqtisadi məsələlərin müvəffəqiyyətli həllində mühüm vasitə olur. Sosial nəzarətin düzgün qurulmaması bir tərəfdən idarəetmə sistemini kövrək vəziyyətə gətirir, müxtəlif antisosial formaların yayılması ilə insanların davranış normalarının tələblərindən kənara çıxmaları, digər tərəfdən ictimai həyatın bütün sahələrində durğunluğa səbəb olur.

Ümumiyyətlə sosial nəzarətə sosial, hüquqi və idarəetmə aspektlərində baxılır. Sosial aspektdə nəzarətə, qoyulmuş çərçivədə norma və meyarların köməyi ilə insan davranışının müəyyən xüsusiyyətlərinin təhlili kimi baxılır. Sosial nəzarət insan davranışının bu çərçivədən kənara çıxmasına qadağa qoyur. Sosial nəzarət cəmiyyətin, dövlətin və onun orqanlarının, ictimai təşkilatların və kollektivlərin və başqa sosial təsisatların mühüm funksiyası, vətəndaşların subyektiv hüquqlarıdır[2, s.13].

Hüquqi aspektdə nəzarətə cəmiyyət və idarəetmə fəaliyyətinin tənzimlənməsini təmin edən funksiya kimi baxılır. Sosial nəzarətin inkişafının mühüm istiqaməti onun hüquqla üzvi bağlılığıdır. Hüquq insanların davranışının tənzimləmə vasitəsi kimi çıxış edir. Əgər hüquq dövlətin və xalqın iradəsini qanunla ifadə edirsə, nəzarət insanların davranışının bu iradəyə uyğunluğunu aşkar və təmin etmək rolunu oynayır. Əgər sosial norma davranışın miqyasıdırsa, nəzarət insanların davranışının bu miqyasa uyğunluğunu aşkar etmək üçündür.

Bir sıra ölkələrdə iki və ya daha çox vitse-prezident var - İranın 12 vitse-prezidentinin həddindən artıq həssas bir işi olsa da, vitse-prezidentləri olan bir çox hökumət bu vəzifədə bir nəfərdir. Başçı olmadıqda, ölür, istefa edir və ya vəzifələrini yerinə yetirə bilməyəcəksə, vitse-prezident ümumiyyətlə prezident olacaqdır. Bir çox başçılıq sistemində vitse-prezident gündə gündəmdə olan siyasi hakimiyyətə malik deyil, hələ də kabinetin mühüm üzvü hesab olunur. Amerika Birləşmiş Ştatlarının bir neçə vitse-prezidentləri Senatın sədri vəzifəsini tuturlar; Məsələn, Argentina, ABŞ və Urquvay bu vəziyyətdədir. Başçı köməkçisi bəzən prezidentin bəzi mərasim vəzifələrini, məsələn, faktiki prezidentin iştirak etmək üçün çox məşğul ola biləcəyi funksiyalara və tədbirlərə qoşulmağı nəzərdə tutur; ABŞ-ın vitse-prezidenti, məsələn, prezident adından dünya liderlərinin cənazələrini tez-tez ziyarət edir. Parlamentdə və ya yarı prezidentlik sistemlərində bir Başçı Prezident Hindistanda və Namibiyada olduğu kimi bir baş nazirlə birlikdə ola bilər, amma hər iki qurumun eyni vaxtda olması nadirdir.

Vitse-prezidentlik institutunun fəlsəfi mahiyyətini bu cür ümumiləşdirmək olar:

- *dövlətin ali idarəçiliyinin münbitləşdirilməsi və çoxfunksionallığı;*
- *piramidal idarəçiliyin ali, mərkəzi və aşağı mərhələləri arasında bağlılığın daha da artması;*
- *dövlət başçısı səlahiyyətlərinin icra bölgüsünün çoxalması və təkrarən mexanizmləşməsi;*
- *fikirlərin çoxluğu hesabına ali dövlət idarəçiliyinin zənginləşməsi və komponentlərin qarşılıqlı əsaslandırılması;*
- *dövlət başçısı səlahiyyətlərinin bölgüsü və səlahiyyətlər və funksiyalar üzrə tarazlığın çoxalması;*
- *çoxvektorluluq hesabına ali dövlət idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi;*
- *dövlət başçısı ilə hakimiyyət növləri arasında koordinasiyanın möhkəmləndirilməsi, əlaqələrin çoxaspektliliyindən sadəliyə keçidlər etməsi;*
- *dövlət hakimiyyətinin növləri arasında ali səviyyədə bağlılığın möhkəmlənməsi;*
- *dövlət başçısı postunun daha dayanıqlı olması və səlahiyyətlərinin çoxvektorlu əsaslarla daha da gücləndirilməsi;*
- *ali dövlət idarəçiliyi sistemində harmoniyanın, simmetriyanın möhkəmləndirilməsi;*
- *dövlət hakimiyyəti üzərində nəzarət vasitələrinin artması;*
- *ali dövlət idarəçiliyi üçün təşkilati funksiyaların artması və siyasi sistemdə komponentlərin çoxalması;*
- *ali dövlət idarəçiliyi üzrə müasir zolağın, qurşağın formalaşması;*
- *dövlətin ali pilləsində vasitəçiliyin və nümayəndəçiliyin çoxalması;*
- *ali dövlət idarəçiliyində paylanma hesabına dövlət idarəçiliyinin inkişaf etməsi;*
- *ali dövlət idarəçiliyində sistemin təşəkkülü və dövlət başçısı postunun institutlaşması və tərkib komponentlərə ayrılması, bu nöqtəyi-nəzərdən da strukturlaşması;*
- *ali mərhələdə dövlət siyasətinin primitiv olması və strateji xətlərin artması;*
- *ali mərhələdən aşağıya doğru piramidal pilləkənin güclənməsi;*
- *ali idarəçilikdə qərarların təsdiqində kollegiallığın artması və ali postun sistemləşməsi və.s.*

Prezident üsul idarəsinə sahib olan dövlətlərdə prezident hakimiyyətlərin başçısı və dövlətin başçısıdır. Bu 3 hakimiyyət növlərinin təşəkkül etməsində prezidentin dövlət başçısı kimi təyinedici (siyasəti), təsdiqedici (siyasət istiqamətlərini və hüquqi normaları), təqdimedici (strukturların təşəkkülü və

vəzifələrlə əlaqədar) səlahiyyətləri vardır. Dövlət rəhbəri hakimiyyətdən hesabat istəyir və xalq qarşısında hakimiyyətin işi ilə əlaqədar yekun hesabat verir. Dövlət rəhbəri xalqa xidmətlə xalq qarşısında vasitəçi rolunu daşıyır. Xalqın sifarişlərini hakimiyyətlərə verir və görülən işlərlə əlaqədar hesabat istəyir.

Dövlət rəhbərinin konstitusion səlahiyyətlər hesabına təyin etdiyi dövlət idarəçiliyi hakimiyyət qolları ilə icra edilir. Prezident bilavsitə icra hakimiyyətinin lideridir. Hakimiyyətin növləri piramidal strukturun zirvəsində dövlət başçısı postunda birləşir. Hakimiyyət qolları idarəetməni sahələrə bölür. Dövlət idarəçiliyində səlahiyyət bölgüləri sahələr üzrə şaxələnir.

Rəhbərlik hakimiyyətlərin özlərində və aralarında pilləvari qaydada idarəçiliklə, nizamlayıcıqla, normalar yaratmaqla təşkil edilir. Piramidal sistemdə olan piramidalar təbəçilik ilə aşağıdan yuxarıya doğru təşəkkül edir. Forma olaraq tam və yığcam olur. Təbəçilik və pilləvari tapşırıqlar prinsipi trayektorik xətləri, cızıqları yaradır. Dövlət başçısının və hakimiyyət qollarının qəbullandıqları hüquqi sənədlər və onlara riayət etmək özü piramidalar sistemini ərsəyə gətirir. Daxili piramidalar xarici görünüşcə bütöv piramidanın təşəkkülünü təmin edir.

Dövlət rəhbərinin konstitusion səlahiyyətləri vardır. Həmin səlahiyyətlər hakimiyyətin 3 növünü təşkil edir. Dövlət başçısı öz idarəçiliyini bu 3 istiqamətə yönəldir. Sözügedən 3 istiqamət üzrə nəzarət böyüyür, müşahidələr çoxalır. Bunlar normalar sisteminin təşəkkülündə və normaların icra edilməsində özünü biruzə verir.

Vitse-prezidentlik elmi cəhətdən 2 əsas istiqaməti müəyyən edə bilər:

I Dövlət rəhbərinin bəzi məqamlarda əvəz edilməsi, səlahiyyətlərinin icrasını təşkil etmək;

II Səlahiyyətlərin rəhbər-köməkçilər kimi bölünməsinə həyata keçirmək. Anlayışın elmi əsaslarından aydın olur ki, vitse-prezidentlər prezidentin öz funksiyasını yerinə yetirə bilmədiyi zaman onun funksiya səlahiyyətlərini yerinə yetirən şəxslərlə yanaşı, konstitusion səlahiyyətlərinin təmin edilməsi üzrə yardımçı rəhbər kəslərdir. Bu yanaşma anlayışın təyinatı funksiyasını əsaslandırır.

Elmi cəhətdən irəli gələrək, vitse-prezidentlərin təyin edilmiş hüquqi statusları ilə əlaqədar bu cür nəticəyə gəlmək olar:

– I Vitse-prezident – dövlət rəhbərinin icra hakimiyyətinə əsasən səlahiyyətli köməkçisi – bu qola başçılıq edən kəs;

– Vitse-prezident – dövlət rəhbərinin qanunverici hakimiyyət üzrə səlahiyyətli rəhbər yardımçısı;

– Vitse-prezident – dövlət rəhbərinin məhkəmə hakimiyyəti üzrə səlahiyyətli rəhbər yardımçısı;

– Vitse-prezident – dövlət rəhbəri ilə xalq arasında əlaqələrdə funksional rəhbər yardımçısı. İctimai vəzifəyə malik və siyasi-ideoloji işlərə başçılıq edən kəs.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edilənlər göstərir ki, Azərbaycanda nəzarətin həqiqətən effektiv olması, onun inkişaf etmiş ölkələrin səviyyəsinə uyğunlaşması məqsədilə çox mühim və sərt dəyişikliklər aparılmalıdır.

İlk olaraq ölkədə nəzarətlə bağlı elmi əsaslara dayanan və formalaşan nailiyyətlər, habelə beynəlxalq elm, bu istiqamətdə təcrübənin uğuru, müasir Azərbaycan cəmiyyətinin xüsusiyyətləri, tarixi irs və ilkin mövqelər, konstitusion və hüquqi normalar nəzərə alınmaqla nəzarətdə islahatların və onun inkişafının, nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsinin konsepsiyasının işlənilib hazırlanması lazımdır. Oda qeyd olunmalıdır ki, həmin konsepsiyada və orda qeyd olunmuş fikirlər dövlət səviyyəsində vacib akt olduğundan, bu baxımdan mühim dövlət qərarları qəbul edilməlidir [3, 145].

Fikrimizcə, nəzarət perspektivi üçün müxtəlif sektorlar üzrə maliyyə nəzarəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul edilməsi zəruridir. Qanunda dövlət nəzarəti və dövlət nəzarəti sistemi anlayışları verilməlidir. Hüquqiəsasda plana uyğun nəzarət işi apara biləcək nəzarətin əlaqələndirici orqan məsələsi dəhəll edilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. According to The Economist, on the website LinkedIn, the title of vice-president grew 426% faster than website membership growth, from 2005 to 2009

2. B.M.Marume, R. R. Jubenkanda, C. W. Namusi, Administrative Control and Evaluation, International Journal of Science and Research (USR), 1074-1083, 2012.

3. Benjamin Ginsberg. The Fall of the Faculty: The Rise of the All-Administrative University and Why It Matters (2011). Oxford University Press.

4. J.D.Teece, Business Strategy and Innovation, Long Range Planning, Volume 43, Issues 2–3, April, June 2010, 172–194.

5. J.Thompson, A.Arthur, Strategic Management; McGraw-Hill Irwin, Tosun, Kemal; İşletme Yönetimi; İstanbul, 2014

6. K.Fişek, Yönetim, Ankara Üniv.Siyasal Bil.Fak.Yay.No:387, 11-ci baskı, Ankara; 2015.
7. Kamil Ufuk Bilgin, Kamu Yönetiminde *Yönetmel İletişim*, Çağdaş Yerel Yönetimler, 5/2, 2006, 25-35.
8. M.Şimşek, Ç.Şerif, Yönetim ve Organizasyon, Eğitim Kitabevi, Konya, 2011.

Theoretical foundations of the Vice-Presidential Institute

Summary

In order to strengthen the role of the state in the political sphere, issues of setting up a strong regulatory legal basis of control, its contemporary methodological, methodological and material, technical support, as well as controlling structures with high qualifications, reliable personnel, should be solved and real actions should be taken in this respect. The problems of social security of the surveillance system, the stimulation of workers in the state control, and the provision of their physical protection, should be solved in their turn. For example, the high level of salaries paid by supervisors ensures that they are independent and that they operate efficiently.

There is a philosophical and scientific explanation of Vice Presidential Thinking. The philosophy of understanding consists of its depth and complexity, as well as its simplicity. The vice-president institute's philosophical notion has two basic lines: formation of diversity in political governance at the highest levels; Deepening and diversifying higher governance Both vertical and horizontal hierarchy are both simplified and multicolored. Both lines create unity & ensure integrity Integrity ensures firmness. At the highest level, the head of government is separated from the point of view of the task and unites with a new governing spirit.

The single pyramid of public administration consists of pyramids. In this regard, the vice president also plays the role of a shocking supporter that creates new pyramids from the combination of existing pyramids in public administration. Thanks to the vice president, the number of pyramids combining in the peak increases and grows in the same form. The vice-president creates new pyramidal lines and forms large volumes of inner pyramids. In addition to the philosophical essence of the vice-president institute, there are scientific foundations, conceptual, scientifically-constructive forms. Scientific forms also form the content of the components of the concept.

Теоретические основы института вице-президента

Резюме

В целях усиления роли государства в политической сфере должны быть решены вопросы создания прочной нормативно-правовой базы контроля, его современной методологической, методической и материально-технической поддержки, а также контролирующих структур с высокой квалификацией, надежных кадров, и должны быть предприняты реальные действия в этом направлении. Проблемы социальной защиты системы наблюдения, стимулирования работников государственного контроля и обеспечения их физической защиты должны решаться в свою очередь. Например, высокий уровень заработной платы, выплачиваемой супервайзерами, обеспечивает их независимость и эффективную работу. Существует философское и научное объяснение вице-президентского мышления. Философия понимания состоит в ее глубине и сложности, а также в ее простоте. Философское понятие института вице-президента имеет две основные линии: формирование разнообразия в политическом управлении на высших уровнях; Углубление и диверсификация высшего управления Как вертикальная, так и горизонтальная иерархия являются как упрощенными, так и многоцветными. Обе линии создают единство и обеспечивают целостность Честность гарантирует твердость. На высшем уровне глава правительства отделен с точки зрения поставленной задачи и объединяется с новым руководящим духом.

Единая пирамида государственного управления состоит из пирамид. В этом отношении вице-президент также играет роль шокирующего сторонника, который создает новые пирамиды из комбинации существующих пирамид в государственном управлении. Благодаря вице-президенту число пирамид, объединяющихся в пике, увеличивается и растет в форме. Вице-президент создает новые пирамидальные линии и формирует большие объемы внутренних пирамид. Помимо философской сущности института вице-президента, существуют научные основы, концептуальные, научно-конструктивные формы. Научные формы также формируют содержание компонентов концепции.

Rəyçi: dos. M.Yolçuyev